

versvégi metaforikus identitása ugyanis csak abból a ‚dehumanizált‘ tapasztalatból származhat, amely szerint a ‚meglett embert‘ az a tudás alkotja, amely fölismerte, hogy az emberléttel összekötött (s annak így inherens jelentést kölcsönző) humánmitológiai értékfogalmak ennek a létnek nem elválaszthatatlan tartozékai.” Kulcsár Szabó Ernő, *„Széttörtült ütem hálója”*. *Hang és szöveg poétikája: a későmodern kor-szakküszöb József Attila költészetében* = Irodalomtörténet, 2000/3, 361. A szöveghelyet legutóbb Lőrincz Csongor az aláírás József Attila-i poétikájának az összefüggésében elemezte, melyben az élet „ráadás-ként” és „visszaadasként” mint ígéret és – ezt „fogadó”, „lehetővé tevő” – ellenjegyzés „adódik”, azaz egy olyan kölcsönös feltételességben, amely nem a megfelelően vagy kölcsönön, kölcsönösségen alapul és amelynek sehogysem rögzíthetők vagy garantálhatók, sőt lehetetlennek tűnnek a feltételei. Az ellenjegyzés (és az élet adományának, ráadásának) a lehetősége innen nézve – az élet és a halál ellentétén túl – „egyfajta második ‚igen’” által igenelt, ígért élet, az életnek a „szív tudása” általi igenlése, melynek lehetőségére vagy ígéretére az elemzés a J. A. hangsor versszakbeli ismétlődésében (anya, adja, tudja, stb.) létrejövő aláírásban – mondhatni „talált tárgy”-ként – talál rá. Lőrincz Csongor, *A lírai hang röngenképei. Kassák Lajos és a fiatal József Attila költészete* = Irodalomtörténet, 2017/3, 353. A „meglett ember” meghatározásának a „feltételei”, e feltételek „beteljesülésének” a lehetősége, illetve a „meglett” jelző kettős tárgya (meglett ember és ‚talált’, ‚megtalált’ élet) többszörösen is visszakapcsolható Esti problémájához, akinél az élet szintén akkor lesz meg, amikor az élete elvész, csak akkor kapja vissza, ha visszaadja. A „meglett” eredeti jelentése/alakja szerint is egy „történő” eredetre utal: a „meglett” a „meglesz”, ‚elkészül’, ‚megtörténik’, ‚létrejön’, ‚bekövetkezik’ jelentésszűkülésével keletkezett, s így vált, lett az élet, egy emberi élet alakulásának, elkészülésének, a „lesz”-nek a befejezettségévé, megtörténtévé, vagy jelentésfejlődése szerint: ‚felnőttből’ ‚öreggé’. Vö. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, szerk. Benkő Loránd, Akadémiai, Budapest, 1970, 876. Ennek a visszafordíthatatlan és szükségyszerű, sőt már mindig is megessett eseménynek azonban fellelhetetlen, már nincs és még nincs meg az eredete, hiszen jelentése, értelme is csak a meghatározás feltételeinek a beteljesülésével, megtörténtével „lesz meg”. A látszólagos cserefolyamatoknak valójában nincs se tárgya, se alanya, illetve a kettő nem választható külön. Hiszen az élet csak akkor adódik, ha ezt senki nem adja, azaz a „meglett ember” az életet – Esti vélekedésével ellentétben – nem „az anyjától és apjától együtt valaha” kapta. Az meglett ember, az él, talált rá az életre, aki elveszett, és akinek talált tárgyként nincs eredeti helye, tulajdonosa, anyja, apja, ura, istene és papja, nem tartozik senkinek és senkihez. Az ember azért él, őrzi az életet, mert az élete nem a sajátja, nem az övé, mert „visszaadja / bármikor” (nem pedig „kész” bármikor visszaadni, ilyen értelemben az ember sohasem készülhet el az életre vagy a halálra).

58. Elinger életbeszámolójakor Esti így gondolkodik: „Mindez nyersanyag – gondolta Esti –, érdektelen és tartalmatlan. Csak az érdekes és tartalmas, aminek formája is van.” Kosztolányi, *Esti Kornél*, 585.

MÉSZÁROS MÁRTON

Működött az isteni kegyelem

HALDOKLÁS ÉS GYÁSZ AZ *ONDROK GÖDRÉBEN*

A következő elemzés az *Ondrok gödre*¹ két, egymással sok tekintetben kapcsolatba hozható, sőt, akár kiasztikusan is olvasható szövegrészletét vizsgálja: a regény 26. fejezetét, az idős János halálát, pontosabban halálának előzményeit elbeszélő szövegrészt, valamint az István által rajongva szeretett kisborjú váratlan elhullását, pontosabban az István iránta érzett gyászát bemutató jelenetsort. A halál mint esemény bemutatása mindkét esetben elmarad, a borjú halálakor nincs jelen emberi tekintet, idős János halála esetében a narrátor szintén elhallgatja a konkrét részleteket: mindez pedig akár úgy is érthető, hogy a *halál konkrét eseménye* ebben a regényvilágban nem válik (rossz, paradox kifejezéssel élve) *megélhetővé* nyelvi eszközök közvetí-

tésével, illetve sem pozitív, sem negatív értelemben nem ragadható meg esztétikailag (ezért is szorítkozik a narrátor szinte minden halálesetnél a halál tényének – gyakran kifejezetten érzelemmentes – közlésére), vagyis kizárólag előzményeiben és következményeiben lehet képes a befogadóban érzelmeket kiváltani.

A 26. fejezet rendkívül zárt, bizonyos megszorításokkal tulajdonképpen önmagában, „novellaként” is olvasható volna, legalábbis sok tekintetben megfeleltethető annak a széles körben elterjedt novelladefiníciónak, mely szerint a novella olyan tömören előadott történet, mely nem törekszik a valóság extenzív totalitását ábrázolására, kevés szereplő vesz részt benne, az idő és a tér szűkre szabott, szerkezete behatárolt, egyenes vonalú, rendszerint egy sorsdöntő esemény fordul elő benne, és meglepően, csattanószerűen zárul. Másfelől szerkezetileg a parabola, a példázat mintáját követi, a szöveg tulajdonképpen egy szentenciaszerűen megfogalmazott, általános érvényű tételmondat bizonyítása, illetőleg arra hozott példa: „A rendszerető, pedáns ember hajlamos megfélekedezni róla, vagy esetleg soha el sem jut a felismerésre, hogy a világ természetes állapota a zűrzavar, a káosz, és amit ő rendnek vél, az látszat, érzéki csalódás, önáltatás vagy gyermeteg kísérlet az uralkodó felfordulás elkendőzésére. Ez a fogyatkozása olyan erős, hogy úgy képzele, egészen az utolsó pillanatig, szíve végső dobbanásáig a helyén lesz majd körülötte, benne minden, és mindenek után gondosan kitakarított, átszellőztetett szobában, frissen vetett ágyban, patyolattiszta hálóingben, megfürödve, megborotválkozva és szeretteitől körülvéve hal majd meg. Idős János is ilyen ember volt, és meg kellett érnie, hogy megcsalta a meggyőződése. Mint derült égből a villámcsapás, úgy tört rá az összeviasszaság, a halál.” (144.)

Ebből a parabolaszervezetből következik, hogy az események végkimenetele, idős János halála, már a szöveg legelején nyilvánvalóvá válik a szöveg olvasója számára: a szövegrész – mindezek ellenére is – extrém feszültségét így nem utolsó sorban az olvasó ezen előzetes tudása és az elbeszélés hangsúlyos belső fókusz közötti különbség okozza; az, hogy az olvasó már tudja, amit idős János még nem: az események így vagy úgy, de idős János halálához vezetnek majd. Vagyis a tulajdonképpeni cselekmény az a folyamat, ahogyan idős János kénytelen szembesülni a „tételmondat” igazságával, illetőleg azzal, hogy a halállal kapcsolatos, a narrátor által mintegy listaszerűen rögzített előzetes elképzeléseinek pontról pontra az ellenkezője valósul meg: *nem* lesz körülötte rendben semmi, *nem* gondosan kitakarított, *nem* átszellőztetett szobában, *nem* frissen vetett ágyban, *nem* tiszta hálóingben, *nem* megfürödve, megborotválkozva, és *nem* a szeretteitől körülvéve hal meg. (Tulajdonképpen még a szentencia retorikai fordulatai is materializálódnak: „a káosz elkendőzése” fordulat például látványosan abban a jelenetben, amikor idős János egy, a „kendőhöz” hasonlóan vékony anyaggal, a halott felesége ágyát fedő „terítővel” takarozik be.)

Pontosabban, és ez – mivel látványosan ellentmond a tételmondat állításának – alighanem bővebb értelmezésre szorulna: az sem zárható ki, hogy a halál konkrét pillanata akár éppen ezen előzetes elvárásoknak megfelelően is történhetett, noha a halál bekövetkeztéről a szöveg csupán egy – a fejezet egészének hiperrészletes leírásaihoz képest – zavarba ejtően rövid, szinte csak odavetett bekezdésben tudósít: „Idős János azonban nem törődött a tudomány eme álláspontjával, és rácaffolt

a derűs jóslatra. A hideg szobában, nem megfelelő takaró alatt töltvén annak az éjszakának nagy részét, megfázott, és rá egy hétre meghalt kétoldali tüdőgyulladásban. Így működött az isteni kegyelem. Jómaga megmenekült attól, hogy még több rendetlenséggel szembesüljön, a családjának pedig nem kellett egy magatehetetlen öregember gondozásával tovább vesződnie.” (152.)

Vagyis a fejezet – a narrátor vállalásával nem egészen összeegyeztethető módon – nem a szorosan vett halál eseményét, de még csak nem is a haldoklás állomásait mutatja be (miközben az olvasó a tételmondat felől nyilvánvalóan így olvassa a szöveget), sokkal inkább azt a folyamatot, ahogyan idős János szembesül azzal az általános érvényűként megfogalmazott igazsággal, amely – jobban bele gondolva – tulajdonképpen nem is a halálról, hanem a rend és a káosz viszonyáról fogalmaz meg állításokat; jóllehet a szentencia igazsága az „összevisszaság = halál” azonosítás révén éppen a halálban, illetve a végül halálhoz vezető esemény-sorban lesz csupán idős János számára megtapasztalható.

Ezzel lehet összefüggésben, hogy idős János kudarcra ítélt küzdelme sem elsősorban az életben maradást célozza, sokkal inkább a rend fenntartását, halála pedig szorosan véve nem a szélütés, hanem a szélütés okozta kontrollvesztés, majd a kontrollvesztésből következő káosz következménye („nem megfelelő takaró alatt töltvén annak az éjszakának nagy részét, megfázott” – 152.). Sőt, innen nézve a halálát legközvetlenebbül kiváltó esemény is pontosan a káosz elleplezésének szándékából fakad, abból, hogy az ürülékkel szennyeződött dunnát székenében az ágy alá rejti, a második stroke után viszont már képtelen lehajolni érte. Azaz a narrátor pontosan fogalmaz, idős János „megéri” (az „ér” ige ’történik vele’, ’osztályrészül jut’ értelmében), de nem „megérti” a szentencia „igazságát”, azaz a káosz eredendő elsőbbségét: olyannyira képtelen szabadulni a rend iránti vágyától, hogy az mintha az életösztönnél is erőteljesebben irányítaná a cselekedeteit – és aligha túlzunk, ha azt állítjuk, éppen ezek, a rend fenntartásának hiábavaló kísérleteit bemutató, néhol már-már túlságosan is naturalisztikus leírások a szöveg leginkább megrázó, legfájdalmasabb és az olvasó együttérzését leginkább kiváltani képes jelenetei. (Mindez pedig azért is különösen tragikus, mert – mivel a káoszt éppen a saját teste irányíthatatlansága okozza – kudarcra szükségszerű.)

Noha a szöveg idős János haláláról mint valamiféle hirtelen, jósolhatatlan, előjelek nélküli eseményről számol be (amit a feltűnően tartalmatlan, közhelyes fordulat is megerősít: „Mint derült égből a villámcsapás”), tulajdonképpen ez a regényfolyam szinte egyetlen gondosan előkészített és a legkevésbé sem váratlan halálesete.² Idős János már a szövegbeli második³ említésekor is a halállal, illetve gyengülő egészségével kapcsolatban kerül szóba: „Akkor íratott mindent a gyerekeire, mikor fájni kezdtek az ízületei és meggyengült a karja. [...] Ez a korai örök-hagyás nem divott. Amíg élt az örök-hagyó, az örökösök nem örökölték, hanem csak a halála után.” (19.) Vagyis idősebb János a falu szokásrendjétől eltérően már igen korán megkezdte a halálra való készülődést, visszavonul a saját gazdaságából, föladja a gazdai pozícióját, egy, már a 17. században is inkább archaikusnak számító gesztussal – ahogyan Philippe Ariès fogalmaz – „a társadalmi halál” útjára lép.⁴ Ez a döntése vélhetőleg szintén a „rend” iránti vágyából fakad, tisztában van ugyanis azzal, hogy egyre kevésbé lesz képes ellátni gazdai feladatait, valamint az-

zal is, hogy előbb-utóbb fia, János veszi át majd tőle a gazdaság irányítását, mind-
ezt azonban a szövegben többször megfigyelhető sajátos, közösségi szemléletéből
adódóan normálisnak és természetesnek veszi. Jól világítja meg ennek a fölfogás-
nak a hátterét a szociológus Anthony Giddens, aki szerint a tradicionális kultúrák-
ban, ahol a gyerekek, a szülők és nagyszülők gyakran egy háztartásban élnek, „az
emberek tisztában vannak a haláluk és a nemzedékek váltakozásának összefü-
gésével”, az egyének egy család (Oravecznél a sokszor emlegetett „had”) és egy
közösség tagjának érzik magukat, amely „függetlenül az egyéni létezés mulandó-
ságától”⁵ meghatározatlan ideig fennmarad, így az egyének elsősorban ennek a ge-
nerációkon túlnyúló közösségnek az értékeit és érdekeit képviselik.⁶ Megjegyzen-
dő, hogy idős Jánosnak ez a közösségközpontú fölfogása éles ellentétben áll fia,
János individualista megközelítésével: még akkor is, ha abban a csaknem vereke-
désé fajuló, és közvetve végül Istvánék kivándorlásához vezető jelenetben,
amelyben István a „jussát” kéri, hogy önállóan gazdálkodhasson, János – legalább-
is retorikailag – szintén a család érdekeire hivatkozva utasítja vissza a kérést: „Azt
majd én mondom meg, kinek mi jár, meg mikor. Annak adok, akinek akarok,
aztán annyit, amennyit akarok. De nem most, hanem később, *a végén, ha majd ki-
dőlttem, ha lejárt az időm. Még élek, még húzom az igát, még itt vagyok.* Aztán nem
engedem, hogy széthúzzátok, amit összekapartam.” (328.) János dühét azonban
láthatólag nem elsősorban vagyonának elvesztésétől való félelme motiválja, mint
inkább az, hogy István kérését a „társadalmi halál” megkezdésére történő felszólí-
tásként értelmezi.

Idős János halálában tehát nem maga az esemény a „váratlan”, sokkal inkább
annak extrém, idős János világvépiet megrengető körülményei. A szöveg részlete-
sen tudósít arról, hogy nehezen mozog, fáj a csontja, szédül, és érzelmileg is ké-
szül a halálra, az ezzel kapcsolatos érzéseit azonban noha jelzi, továbbra is tabu-
ként kezeli családjá előtt („– Majd megtudod te is, majd megtudod... De sosem fe-
jezte be a mondatot, nem nevezte meg, mi is volna konkrétan, amit az majd meg-
tud.”), illetve csupán a valódi érzéseit elfedő, tartalmatlan, klisészerű fordulatok-
ban kommunikálja: „Hiába mondták neki, hogy hagyja, pihenjen, dolgozott már
eleget életében. Nem hallgatott se a fiára, se a menyére, és ami a pihenést illeti,
mindig azt felelte: – Majd odaát, a temetőben.”⁸

Az esemény „váratlanságát”, kiszámíthatatlanságát, a halál előjeleinek hiánya is
okozza: a narrátor, aki ebben az esetben is a szűkebb közösség nézőpontját képvise-
li, külön kiemeli, hogy „semmi olyasmit nem tett vagy mondott, amit utólag vala-
miféle jelként, megérzéseként lehetett volna értelmezni.” (145.)⁹ A „halál előjele” –
amely nem valamiféle elkerülhető veszélyre történő figyelmeztetés, és még kevés-
bé égi, mágiikus jel, inkább a meghalni készülőknek a természetes jelekből kikövet-
keztetett meggyőződése – a halál irodalmi ábrázolásának ismert toposza; a már
említett Philippe Ariés Cervantestől a *Roland éneken* át Tolsztojig részletes példa-
tárát adja az előre megsejtett haláluk: „Úgy érzem, kedves húgom, közeleg már a
halálom órája” (*Don Quijote*), „Roland érezte, hogy a halál egészen megragadja
[...] érezte, hogy ideje véget ért” (*Roland-ének*), „Ütött a halálom órája, ez az én
bajom” (Tolsztoj: *Három halál*). A formula, a jellegzetes örökhagyó gesztussal kie-
gészülve egyébként még népmesékben is gyakran feltűnik: „– Édes fiam, érzem,

hogy meghalok, azt hagyom hát neked, hogy addig meg ne házasodjál, amíg a húgodat férjhez nem adod stb...” (Benedek Elek: *A háromvadas királyfi*)

Az „előzetes jel” hiánya, amelynek segítségével idős János felkészülhetett volna a világgépének megfelelő halálra, másrészt pedig a közösség számára is valamiféle ok-okozati rendbe, és így logikailag is értelmes rendszerbe engedte volna rendezni az események amúgy esetlegesnek és kaotikusnak tűnő egymásutánját, természetesen szintén a káosz elsőbbségét hirdető tételmondat tapasztalatát vagy igazságát erősíti meg. Még pontosabban: az „előjeleket” csak az olvasó tudja valamely önmagán túlmutató esemény jeleként értelmezni (például, hogy lefekvés előtt egy, a sötétség miatt *látbatatlan feszület* felé fordulva imádkozik), idős János azonban rendre meglepődik rajtuk: meglepetése pedig előbb ijedségbe, később értetlen bosszankodásba fordul: „felettébb furcsának találta.” „Megjiedt.” „az volt a különös”, „meglepve tapasztalta” „megrökönyödve észlelte” stb. Reakciói mindeközben mintha a gyász egyes szakaszainak is megfeleltethetők lennének. Tagadás: „Újból megmerítette a bögrét a vödörben, és ivott még. Nem tapasztalt változást” (146.); düh: „haragudott a lábára, hogy cserbenhagyta” (149.), alkudozás: „Ez módfelett zavarta, de minthogy csekélység volt ahhoz a szörnyű összevisszasághoz képest, amely körötte és benne keletkezett, beletörődött.” (149.), depresszió: „újrakezdődött az émelygés, valami nagy, egész lényét betöltő undor alakjában”. (150.)

A fejezet, nem függetlenül a tematizált rend-káosz, illetve élet-halál el-lentéptártól, számos egyéb bináris oppozíció köré épül: világos-sötét, meleg-hideg, tiszta-szennyes. A káosz eluralkodása azonban fokozatos, és egy ideig mintha a gyermek fejlődésének inverz logikája szervezné: egy jelentéktelennek tűnő eseménnyel kezdődik (annak ellenére sem múlik a szomjúsága, hogy ivott), amely esemény azonban mégis a test működésének, a létfenntartásnak egyik legalapvetőbb elvét, minden ember számára talán legelőször megértett ok-okozati összefüggését írja fölül (azt nevezetesen, hogy a szomjúság igen kellemetlen érzését elmulasztja az ivás). Hasonlóképpen: a hirtelen megszédülés a járás szintén kisgyermekkorban elsajátított képességének visszavonódásaként érthető.

Az igazán drasztikus változásokat viszont már nem csupán ezek a „zavarok”, hanem jóval egyértelműbb jelzések, konkrét hanghatások is kísérik. Míg az első stroke-ot – valamifajta sajátos perceptuális csoportosítás eredményeképpen – idős János még képes egy, jóllehet kellemetlen, agresszív hangemlékkel azonosítani: „nagyot pattant valami a fejében, olyanfélén, mint mikor a csordás a karikás ostorával csördít egyet az úton kihajtáskor” (146.) (a hasonlat aligha érthető másként, mint – ahogy a kihajtott állatok, úgy ő is elveszti a kontrollt saját teste és tettei felett), a második stroke-ot jelző durranás már egy jóval konkrétabb, személyesebb, bár nem kevésbé agresszív tárgy, „volt gyalogsági fegyvere, az előltöltős Augustin-puska” robbanását idézi föl benne. A káoszt csak növeli, hogy az elsőre nagyon is pontosan azonosított hangélmény mégsem feleltethető meg egyértelműen ennek a – fenyegető jellege ellenére mégiscsak – biztonságos (mert egykori valós, rendezett észlelésen alapuló) emlékeknek, hiszen a durranás „nem visszhangzott, mintha a semmiben lőttek volna vele, ahol még levegő sincs”. (147.)

Az első pattanást újabb radikális, első ránézésre szintén az észleléssel kapcsolatos anomália (és tulajdonképpen a későbbi történéseket is alapvetően meghatá-

rozó) esemény követi, amely a saját test feletti kontroll elvesztésének legdrasztikusabb és legfélelmetesebb bizonyítéka idős János számára: „anélkül, hogy bármiféle székelési ingert érzett volna, a következő pillanatban teleszaladt a hálóinge híg ürülékkel. Megijedt. *De még inkább szégyellte magát, hogy felnőtt ember létére így járt*, hogy ilyen csúfság esett vele. Szeretett volna azonnal felkelni, hogy tisztába tegye magát, eltakarítsa a piszkát, de nem volt hozzá ereje.” Ahogyan látható, a traumát itt már nem csupán az irányítás elvesztéséből adódó zavar okozza, mint inkább idős János legintimebb önképének, évtizedekkel ezelőtt kivívott társadalmi pozíciójának, sőt, emberi identitásának szétesése és az ebből következő szégyen is. Már nem egyszerűen valamiféle visszagyerekedésként éli meg a történéseket, de elállatiasodásként is („Négykézláb, lassan előremászott”, „Feküdt a hátán, mint egy elhullott bogár”). Küzdelme a sötétiséggel, a káosszal – noha nagyon is könnyen adódnék valamiféle allegorikus olvasat – a szó lehető legszorosabb értelmében a valós, fizikai térben zajlik: mivel gyenge, nem képes a tűzre tenni, nem csak hidegben, de sötétben is marad, ebből adódóan nem képes lemosakodni, nem talál megfelelő törölőszekert, hogy eltakarítsa az ürülékét stb. A sötétiségben érzékei közül is csak a tapintásra támaszkodhat, így az ismert arisztotelészi osztályozás alapján is az „élő dolog” fogalmának legalacsonyabb szintjére kerül: (1. emberi lények, 2. más állatok 3. olyan növények, állatok, melyeknek egyetlen érzéke a tapintás)¹⁰. Az eszméletvesztést követő zavarból is („tejszerű sűrűség, köd ereszkedett az agyára”) egy taktilis élmény rázza fel, tragikus módon azonban az erre a taktilis élményre felépíthető új öntudat vagy új identitás már csupán egy emberhez méltatlan, ember alatti élet lehetőségét kínálja számára: „Csak keveset és érthetetlen töredékeket, részleteket talált az elmúlt órák eseményeiből. Külön-külön emlékezett például a felkelésre, törölőkeresésre, durranásra, az esésre, de hogy mi volna ezek között az összefüggés, képtelen volt kifundálni. Mindegyik önmagában állt, önállóan, elszigetelten, rejtélyesen. Ez a bizonytalan állapot egészen addig tartott, míg meg nem mozdította a combján heverő kezét, és az onnan lecsúszva bele nem tévedt valami lágy, ragadós pépbe. Az ugyanis megint ürülék volt, és a *keze felismerte*. Ennek hatására összekapcsolódtak a tudatában a részletek, és világosságféle támadt a fejében.” (148.) Aligha meglepő, hogy a fejezet zárlatában fiát, Jánost is az emberi ürülék bűze, majd látványa, valamint a szobában uralkodó soha nem tapasztalt káosz szembesíti a probléma nagyságával, a helyzet visszafordíthatatlanságával. Otromba, viccelődésnek szánt retorikai vagy költői kérdése („– De büdös van itt, csak nem szart be kend, apám?” – 147.) az új körülmények közt valódi kérdésként szituálódik, és valódi választ igényel. A halál tulajdonképpeni eseménye pedig, mintegy a szöveg (vagy novella) csattanójaként, a szennyre és káoszra felépíthető esetleges új identitás felől szemlélve valóban megváltásként és isteni kegyelemként értékelhető.

*

Antropomorfizáció és dezantropomorfizáció, más megközelítésben kultúra és természet éppen ellentétes irányú mozgását viszi színre a borjú elpusztulását elbeszélő szövegrész, amely a regény 12. fejezetének közepén olvasható, meglehetősen

váratlanul, két kivonatos elbeszélő rész közé beékelődve. Ezek a kivonatos elbeszélő részek – és ez jelen dolgozat kereteinél lényegesen részletesebb értelmezésre szorulna – elsősorban István és apja, János sajátos viszonyát mutatják be: a borjú halálát megelőző szövegrészekben (amely mellesleg István teljes kisgyerekkorának összefoglalója is) azt az időszakot, amikor János még lelkesedik Istvánért, a borjú halálát követő (valószínűleg szintén több évet felölelő) összefoglaló viszont már kapcsolatuk drasztikus megromlásáról tudósít. Külön kiemelendő, hogy a *Halászóember Borjú*¹¹ című prózaverse néhány említésre érdemes eltéréssel ugyan, de összességében mégis az *Ondrok gödre* 12. fejezetével összhangban meséli el a borjú halálát.¹²

A jelenetek előkészítésében – első olvasásra mintegy mellékesen – István állatokhoz fűződő viszonyát ismerhetjük meg: „István leghamarább az állatokat fogadta a szívébe, és azokkal tanult meg legkorábban bánni is, ami nem volt csoda, hiszen elválaszthatatlanul hozzátartoztak a környezetéhez, mintegy részei voltak a család életének. Ott éltek, növekedtek, szaporodtak, nyerítettek, bógtek, rőfögtek, gágogtak, hápogtak, káráltak köröttük.” (60.) Noha a narrátor István viselkedését természetesnek mutatja, mindenképpen beszédes, hogy nem elsősorban az állatokkal való ügyes és helyes bánásmódot emeli ki – amely egy parasztyerek esetében valóban nem túl meglepő –, de kifejezetten a hozzájuk fűződő érzelmeit is: „szívébe fogadta őket”, és hasonló bensőséges viszonyról tanúskodik a narrátor azon értékelése is, mely szerint az állatok „mintegy részei voltak a család életének”. (62.) Miközben közismert, hogy az archaikus agrárkultúrákban az ember életében a haszonállat (úgy is mint vagyontárgy) speciális szerepet tölt be, az *Ondrok gödre* által megrajzolt szajlai társadalomban – mint a szöveg külön is kiemeli¹³ – ilyen megkülönböztetett figyelemmel, különösen pedig valódi érzelmekkel csupán a ló felé fordulnak, éppen afelé az állat felé, amelyet István, egy régebbi veszélyes eset emléke miatt, az állatok közül egyedülként nem kedvel (és ezzel nem mellesleg apja rosszallását is magára vonja). István vonzalma tehát, ha extrémitásnak nem is, mindenképpen normaszegésnek számít, sőt újabb normaszegéseknek válik a forrásává (a kis állatokkal való játék kedvéért például még apja tiltását is kész megszegni). „Vonzódott hozzájuk, nem bírta nekik ellenállni, akárha ama őállapotban leledzett volna, amikor még nem vált el élesen egymástól ember és állat, szellem és test. Magával egyenrangúaknak, testvéreinek érezte és szerette volna a keblére ölelni őket.” (60.) A normaszegés maga is ebből a mintegy önkéntelen antropomorfizációból, sajátosan gyermeki tévedésből vagy „félreértésből” ered, István ugyanis, amint az a narrátor feltételes módú megfogalmazásából is kiderül, a valóságban *nem* „ama őállapotban leledzik”: ebben a kultúrában ember és állat, lélek és test – mint azzal István szembesülni kényszerül – igen szétválasztható, sőt szétválasztandó egymástól: innen olvasva pedig a borjú halála, pusztulása ezen „félreértés” tragikus és meglehetősen brutális korrekciója vagy kiigazítása. Míg idősebb János haldoklása az igen precízen megfogalmazott szentencia pontról pontra történő visszavonása, és ebben az értelemben – legalábbis a narrátor számára – formalizálható; a borjú halála, pontosabban István gyásza mind István, mind pedig a narrátor számára kimondatlanul – nyelvileg, logikailag, esztétikailag egyaránt formába önthetetlenül – szembesíti őt a világról alkotott homályos

gyermeki elképzeléseinek fenntarthatatlanságával. Ez a legalább annyira az érzékeken, mint az értelmén¹⁴ keresztül elnyert tapasztalat pedig végső soron a természetből a kultúra¹⁵ felé történő mozgással, a felnőtté válással, és ebből adódóan az apjával való viszony megromlásával is összefüggésbe lesz hozható.

A borjúval való „barátság” nem egyszerűen csak szokatlan, de „rejtélyes” is: a „szeretet”, a „rajongás”, a „szenvedély” mértéke pedig a közösség nézőpontját képviselő narrátor számára egyenesen „érthetetlen”. Az események fontosságát itt is, ahogyan más „sorsfordító” fejezetek bevezetésében, az olvasó számára egyelőre ismeretlen, a narrátor intenciója szerint azonban jól beazonosíthatóként tételezett eseményekre, dolgokra vagy időpontokra utaló deixisek, afféle „imaginárius analépszusok” jelzik:¹⁶ „szinte megmagyarázhatatlan volt, miért éppen a kisborjút szeretted legjobban, és miért éppen *azt, amelyiket*, miért nem egy másikat, hiszen olykor több is volt egyszerre. Mert *azt* szeretted, *azt az egyet*,¹⁷ nem hidegült el ugyan az ókróktól sem, de *az* lett a szíve csücske, *az* a kisborjú [kiem. – M. M].” (61–62.) Miközben az ilyen deiktikus határozószók vagy névmások használata természetesen már az ókori grammatikáktól kezdve a hypotyposis egyik legfontosabb eszköze, Oravecz regényvilágában ez gyakran mintha éppen nem a „személyes jelenlét” illúziójának, inkább valamiféle közösségi emlékezetben való részesülés illúziójának megeremtését szolgálná; a deixis tautologikus ismétlődése pedig újra csak a borjú és a vele történt események sorsfordító jellegét vetíti előre.

István megmagyarázhatatlan vonzalma a borjú születésétől fogva mintegy természetfölötti erővel hajtja őt az állat felé: sem a parasztyerek számára nyilvánvaló veszéllyel nem törődik („A tehén hátsó lába felől közelítette meg, nem törődve a veszéllyel, holott az anyja figyelmeztette, hogy könnyen megrúghatja, mert rúgós volt” – 62.), sem anyja tiltásának nem engedelmeskedik. Azonban nem csak István vonzalma megmagyarázhatatlan ezen „barátság” kialakulásában, de az még inkább, hogy az állat egyértelműen viszonzza a kisfiú közeledését – ha meglátja, meg sem várja, hogy István közeledjen hozzá, rendszeresen elébemeget – mindez pedig az olvasó számára még különlegesebbé teszi ember és állat szeretetkapcsolatát, és még könnyebben átélhetővé Istvánnak az állat pusztulása fölött érzett fájdalmát. Ha a gyerek érzelmei megmagyarázhatatlanok, a borjú viselkedése – annak ellenére, vagy éppen azért, mert a legkevésbé sem megszokott vagy „természetes” – egyenesen megható István anyja számára (János reakcióiról pedig jellemző módon nem értesülünk): „Csodálkozott is Teréz, és minduntalan összecsapta a kezét, ha meglátta, ha fejés céljából éppen az istállóban tartózkodott. Nem a felállás módját találta különösnek, sem azt, hogy néha elesett, mert egyik is, másik is természetes volt, hanem azt – és ettől mindig elérzékenyült –, hogy egy pár napos kisborjú, egy csöppség így összebarátkozik valakivel, így viszonzza annak a szívjóságát, és ez a valaki az ő fia.” (63.)

Ahogyan idősebb János haldoklásának leírásában, István és a borjú kapcsolatában is a taktilis érzékelés leírásai kerülnek kulcspozícióba, először azonban még egyértelműen pozitív, néhol egyenesen érzéki részletességgel: „haladéktalanul odasietett hozzá, megvakargatta a hátát, a nyakát, és nem mulasztotta el, hogy megnyomkodja mindig nedves, tejszagú orrát. Szeretett hozzáérni, szeretted tapintani rózsaszínű, sima bőrét, selymes, puha szőrét. De a legnagyobb gyönyörű-

séggel az töltötte el, ha megsimogathatta a homlokát borító gyapjas, hullámos tincseket, ha beléjük szánthatott az ujjával két nagy kerek szeme, de még inkább feljebb, recés, kemény szarvkezdeményei között, amelyek még olyan aprók voltak, hogy szinte belevesztek a fehér szőrzetbe.” (62.) Ez a taktilis élmény István számára olyannyira meghatározó, hogy még a *Kaliforniai fűrj* egyik álmjelenetében is visszatér¹⁸ (sőt, érdekes módon éppen ebből az álomból felriadva indul István arra a sétájára, amelynek során először találkozik a kaliforniai fűrjvel, a fűrjekkel való találkozás után pedig a regény más pontjain is rendre felidéződik benne a borjú emléke). Vagyis, legalábbis a trilógia második részének tanúsága szerint úgy tűnik, a halál, a borjú és a fűrj István számára többé-kevésbé következetes asszociációs hálóba rendeződik: az első esetben az álomban árvízből kimentett kisborjúról az jut eszébe, hogy árvízzel álmodni halált jelent, majd közvetlenül ezután találkozik a kaliforniai fűrjekkel, míg az albinó kaliforniai fűrjvel való későbbi találkozás annak az albinó fecskének az emlékét idézi fel számára, amely a helyi babonák szerint előre jelezte annak a Virág nevű tehénnek a pusztulását, amelyről, lévén Virág első borja, Istvánnak újra csak a 12. fejezetben leírt szeretett borjú halála jut az eszébe.¹⁹

Ha idősebb János halála váratlan volt családja számára, a borjú pusztulása még drasztikusabb hirtelenséggel történik, az „előjelek” hiányát itt is külön kiemeli a szöveg: „Semmi nem jelezte előre a bajt. A kis állat nem betegeskedett. Nem volt bágyadt, levert, étvágytalan. Még előtte való este is rendesen szopott. Mikor János lámpaoltás előtt még egyszer körülnézett az istállóban, még buzgón taszigálta az anyja tőgyét, de amikor hajnal előtt felkelt etetni, már nem élt. Mozdulatlanul, az oldalára dőlve feküdt az anyja faránál.” (63.) Amint azt már idősebb János halála kapcsán is láttuk, a halál konkrét eseményéről itt sem tudósít a szöveg, a következményeket, azaz István gyászát azonban idősebb János agóniájához hasonló kíméletlen érzékletességgel (ha nem is ahhoz hasonló részletességgel) rögzíti. Miközben idős János haláltusája váratlan ugyan, de mégis jól beilleszthetőnek tűnik a dolgok természetes menetébe (idős, beteges stb.), és tulajdonképpen kizárólag a számára tűnik érthetetlennek (vagyis az olvasó nagyon is tisztában van azzal, hogy idős János haldoklik), a borjú halála ezen felül még a „megfejtendő rejtély” akcentusával is bővül, hiszen hirtelen pusztulásának semmilyen logikus magyarázata nincs.

István és a borjú szeretetkapcsolatának szó szerinti értelemben vett „érthetlenségét” a felnőttek társadalmának a helyzet kezelésére teljesen alkalmatlan, hazug reakciói is jelzik: „János és Teréz²¹ először nem merte közölni Istvánnal a hírt. Azt mondták neki reggel, hogy megbetegedett. Nem engedték be az istállóba, elküldték az ajtótól azzal, hogy fertőző, majd ha jobban lesz. Egész nap nem mentek sehova, és Andrással vigyáztatták az ajtót. Csak másnap reggel rukkoltak ki az igazsággal.”²² A megváltoztathatatlan tény tagadása, a hazug reménykeltő biztatás nem csak azt mutatja, hogy Jánoséknak nincsenek kulturális mintáik arra, hogy Istvánt az állat iránti gyászában segítsék, de elsősorban azt az infantilis vágyukat, hogy a halál „eseményét” István (és maguk) számára logikus, értelmezhető narratív struktúrába rendezzék: a beteg állat pusztulása ugyanis inkább beilleszthető a „a világ normális működésébe”, mint az egészségesé. Ebben a relációban István reakciói nem csak őszintébbek, következetesebbek, de mintha reálisabb helyzetér-

tékelésről is tanuskodnának (vagyis gyermek és felnőtt viszonya felcserélődik): mintha ösztönösen érezné, hogy a halál kauzális rendbe való beillesztése olyan öncsalás, amely az ő elemi erejű gyászát a legkevésbé sem enyhítheti. Reakciója a legteljesebb mértékben természetes, hazugságoktól mentes és ezért megrázó: a kiterített állat látványától „hirtelen megrázkódott, vad zokogásban tört ki, széttárta a két karját, és az előtte heverő élettelen testre vetette magát. És ölelte, ölelte, míg futva nem jöttek a szülei, és le nem fejtették róla.” (64.) A szövegrész kétségtelesen legdrámaibb mozzanata a narrátor egyik, fent már idézett közhelyes retorikai fordulatainak bizarr materializációja: groteszk módon még egyszer valósággá válik István azon vágya, hogy az állatokat „keblére ölelhesse”; hasonlóképpen materializálódik, és hasonlóképpen íródik vissza Istvánnak az ember és állat, lélek és test egységének „ősállapotaként” jellemzett világképébe a szülők reflektáltan erőszakos közbeavatkozása is: azzal, hogy „lefejtik” Istvánt az elpusztult borjúról, lényegében a valós, materiális térben viszik színre ember és állat (kultúra és natura) egységének erőszakos megbontását és István ezzel kapcsolatos „ősi”, ösztönös képzeleteinek fenntarthatatlanságát.

Istvánnak a fejezeten belüli egyetlen verbális megnyilvánulása tulajdonképpen erre az erőszakos aktusra adott válasz: „– Akkor temessék el.” (66.) Vagyis, miközben a zokogással töltött órák alatt a halál visszavonhatatlanságát (így a természet elsőbbségét) érti meg, természet és kultúra viszonyának a kultúra felől szemlélve aszimmetrikus szerkezetét újra félreérti: a „temetés” mint a gyásznak formális kereteket nyújtó kulturális praxis ugyanis kifejezetten az emberi halál, hangsúlyozottan nem *általában* a halál feldolgozásához alkalmazható kultúrtechnika.

Jánostól azonban megint csak egy azonnal lelepleződő hazugságra telik: „– *Még nem lehet*, [kiem. tőlem – M. M.] meg kell várnunk Barczai sógort, ő tán meg tudja mondani, mért dögglött meg”. (66.) Feltűnő, hogy míg a narrátor hol a neutrális „elhullott” vagy „nem élt” kifejezéssel írja le a borjú állapotát, hol pedig eufemizálja azt („feküdt a kőburkolaton”), János a határozottan durva, csak állatokra alkalmazható, és azon belül is a részvét hiányát jelző „megdögglött” kifejezést használja. Az elpusztult borjút ráadásul János ki nem mondott ígéretével ellentétben Barczai sógor érkezése után sem „temetik el”, hanem a dögkútra szállítják: vagyis nem arról van szó, hogy a kérés pillanatában „még nem lehet”, hanem arról, hogy János nem akarja teljesíteni István kérését. Felnőtt és gyerek szerepe itt újra fölcserélődik: megint István viselkedik felnőttként, hiszen célja a gyászmunka minél előbbi és rendezett keretek közti megkezdése, János viszont ahelyett, hogy szembenézne a valósággal – vagy legalább tekintettel lenne fia gyászára – újabb infantilis pótcselekvésekbe menekül. Az István elől eltitkolt boncolás, a rejtélyes haláleset „okainak” feltárására tett teljesen öncélú kísérlet ugyanis nem csak, hogy semmilyen eredményre nem vezet, nem csak, hogy értelmetlenül elnyújtja István szenvedését („Barczai sógor csak délután szabadult el otthonról” – 66.), de paradox módon éppen ez okozza István legsúlyosabban traumatikus haláltapasztalatát is: „Amikor elment a kocsi, és bejött az anyja is, ismét kiment az udvarra, és újra kezdte a sírást, mert valami furcsa édeskés bűz ütötte meg az orrát. Hátra indult, a csűr mögé, hogy felmenjen a kertbe, és elhúzódjon a bánatával, ám amikor a nyitott istállóajtó elé ért, hirtelen *megérezte* [kiem. tőlem – M. M.]. Nem mondta neki

senki, hogy a borjútól ered, és azt is elhallgatták előtte, hogy felnyitották a hasát, de ösztönösen *tudta* [kiem. tőlem – MM], hogy összefügg vele, hogy az a szörnyűség lehet, csak az áraszthatja, ami történt, hogy ez annak a szaga, a halálé, amellyel most találkozott először. Még fent a kertben is érezte, aztán lent, elől is, mindenhol, mindenfelé, amerre ment a portán, még hetekkel később is, mikor már rég eloszlott, és kevésbé fájt neki az egész.” (66.)

A fenti idézet értelmezéséhez – amely alighanem a szövegrész egyik kulcsjelene – azt kell megjegyeznünk, hogy az *Ondrok gödre* Jelenkor által kiadott első változatához képest a Magvető 2016-os, harmadik, „javított” kiadásában két, az érvelés szempontjából meghatározó változtatás is található.²³ *A Rög gyermekei I.* címen megjelent szövegváltozatban István nem „megérezte” (a boncolás után „nyomként” hátramaradt szagot), hanem „megértette” (hogy Barczai sógor fölnyitotta a borjút); ennek hatására István nem „öszönösen tudta” (valamiféle platóni anamnézisként), hogy amit érez, az a „halál szaga”, hanem (egyfajta megismerő, sőt hermeneutikai folyamat eredményeként) „öszönösen rájött”.

Az, hogy a halál eseménye egy hazugsággal leplezett, a holt állattal szemben tiszteletlen, István és a borjú szeretetkapcsolatához pedig méltatlan aktus által előidézt, zsigeri undort keltő szag²⁴ pszichikai nyomában (hiszen István még ott is és akkor is érzékeli, ahol és amikor valójában nyilvánvalóan már nem érzékelhető) ragadható meg, az Oravecz-szöveg nehezen vitatható prózapoétikai teljesítménye, azt a zavart azonban, hogy ebben a tapasztalatban az érzékeken vagy az értelmeken keresztül részese-e István (és általában a gyászoló), talán éppen a két szövegváltozat közti különbség eldönthetlensége jelzi, és viszi a leglátványosabban színre.

JEGYZETEK

1. Oravecz Imre, *Ondrok gödre*, Jelenkor, Pécs, 2007. A továbbiakban a zárójelben megadott oldal-számok erre a kiadásra vonatkoznak.

2. Ehhez lásd Pataki Viktor tanulmányát ebben a lapszámban.

3. Az első említés is a korai örökhagyást emeli ki.

4. Philippe Ariès, *Gyermek, család, halál*, ford. Csákó Mihály, Szapor Judit, Gondolat, Bp., 1987.

5. Anthony Giddens, *Szociológia*, Osiris, Bp., 1995, 109.

6. A döntés másik indoka szintén ebből a közösségi szemléletből, jóllehet egy nagyobb közösség iránti lojalitásból fakad: „Döntésében közrejátszott az is, hogy közben megtörtént a kiegyezés, és ő nem kívánt gazdálkodni, az államnak adót fizetni olyan világban, amely lepaktált az ellenséggel, és nyíltan megtagadta Kossuth Lajost.” (19.)

7. Oravecz, *i. m.*, 143.

8. *Uo.*

9. A szövegrész így folytatódik: „Ha csak az nem lett volna annak tekinthető, hogy kivételesen nem panaszkodott semmire, se a derekára, se a kezeire, se a fogaira, se a szemére, és semminemű utalást nem tett hanyatló egészségére, éveinek nagy számára vagy úgy általában az elmúlásra.”

10. Vö. Gareth B. Matthews, *Arisztotelész az életről*, Kellék, 1997/8–9.

11. Oravecz Imre, *Halászember*, Jelenkor, Pécs, 2006, 433.

12. A műfaji átjárhatóság oravecki problémaköréhez lásd Pataki Viktor, *Kétszeres idegenség. Nevek és emlékezet az Ondrok gödrében = A magyar falu poétikái*, szerk. Korpa Tamás, Pataki Viktor, Porczió Veronika, Fiala Írók Szövetsége, Bp., 2018.

13. „Igazi büszkeségük, mondhatni, szakmai becsvágyuk csúcsa azonban nem a gabona, hanem egy állat, a ló volt, végül a ló lett. [...] Azt minden állatnál nagyobb becsben tartották, vigyáztak rá, dédelgették, pátyolták, szinte családtagnak számított. Az a gazda szemefénye volt minden portán. [kiem.]

tőlem – M. M.] [...] Mert nehezen váltak meg tőle, ha a *szívékből nőtt. Együtt háltak vele az istállóban* [...]. Akadt olyan gazda is, aki többre tartotta a lovát, mint a tulajdon hitese feleségét. A párjához nem hívott orvost, ha megbetegedett, hogy ne kelljen kiadnia a pénzt, amelyet zabra tett félre.” (10.)

14. Ehhez lásd az elemzés végén olvasható filológiai problémát.

15. Vö. Pataki Viktor, *Zaj, hang, ének*, Alföld, 2018/1, 86.

16. A Virág nevű tehén elpusztulását elbeszélő szövegrész például szintén egy hasonló deixissel kezdődik: „Mint minden évben, István azon a tavaszi reggelen is átvedlett házi csordássá.” (167.) (Furcsa módon a 12. fejezetben elpusztult borjú éppen Virág utóda).

17. A *Halászóember* egyértelműbben fogalmaz: „Úgy maradt meg bennem, mint az egyetlen borjú, / holott előtte is és utána is volt még borjúnk”. Oravecz, *Halászóember*, 431.

18. „Különös volt ez a kisborjú! Jómaga felnőtt volt álmában, de az mintha ugyanaz a kisborjú lett volna, amelyet gyerekkorában annyira szeretett, és amely váratlanul megdőglött. Ugyanazok a nagy, kékesszürke szemek és ugyanolyan puha, gyapjas fehér szőr a homlokán. De hogy került oda? Mit akart ott az álmában ez a csepp jószág? Jó volt, hogy ott volt, hogy ki tudta menteni, hogy a kezében tarthatta, és megsimogathatta.” Oravecz Imre, *Kaliforniai fűrj*, Jelenkor, Pécs, 2013, 345–346.

19. „[N]em galamb volt, fűrj volt, csak fehér, majdnem tiszta fehér. Fehér a begye, a háta, a nyaka, a bőbitája, a lába, a csőre. Amennyire ki tudta venni, csak a feje búbja, a farka és az evezőtolla volt tarka. / Albino! – fogta fel. Az hát. Megborzongott. Gyerekkorában Szajlán az istállóban a fecskék közt volt egyszer egy fehér, és az anyja azt mondta, hogy az nem jót jelent. És nem sokkal utána valóban meg is döglött az egyik fejőstehenük. Mintha annak a kisborjúnak az anyja lett volna, amelynek halála őt annak idején annyira megviselte, de ebben már nem volt biztos. A fecskének is vége lett azután, megölte a többi fecske, és kilökték a fészekből.” Oravecz, *Kaliforniai fűrj*, 551.

20. A *Halászóember*ben ezzel szemben rövid betegség után múlik ki a borjú.

21. A Magvető kiadása már meg sem nevezi István szüleit: „Először nem merték közölni Istvánnal a hírt.” Oravecz Imre, *A rög gyermekei I.: Ondrok gödrébe*, Magvető, Bp., 2016, 67.

22. *OG.*, 64.

23. Oravecz, *A rög gyermekei I.*, 68.

24. Mint utaltunk rá, idős János agóniája után is a szaglás, a tudat által talán legkevésbé kontrollálható és az ember aktuális pszichés állapotának leginkább kitett érzékszerv által közvetített élmény válik a halál prolepszisévé.

PATAKI VIKTOR

Idegenség és emlékezet

A HALÁL ALAKZATAI AZ ONDROK GÖDRÉBEN

A halál tapasztalata, motívuma, határhelyzete és eseménye kétségkívül az irodalom egyik leggyakrabban tematizált fenoménjeként jelenik meg – már évszázadok óta. A halál különböző formáinak (a halál mint sors, befejezés, feloldozás, megváltás, tiltakozás, kétségbeesett tett, mint baleset, bűn vagy éppen hősi halál) reprezentációi gyakran extrém képek szimbolizációján vagy éppen allegorikus perszónifikáción keresztül jönnek létre – többnyire a halál váratlanságát hangsúlyozva. Ahogyan ez Goethe leírásában szerepel: a halál „egy lehetetlenség, amely hirtelen válik valósággá”.¹ Annak ellenére, hogy a halálról közvetlenül semmilyen tapasztalat nem áll rendelkezésre, az mégis a humán végesség legvégső és legfontosabb eseményeként jelenik meg a nyugati gondolkodás számára. Amennyiben az irodalmi műalkotás a halál eseményét nemcsak tematikus-referenciális szinten jelení-